

TÜRKİYE GENÇ İŞADAMLARI DERNEĞİ
YOUNG BUSINESSMEN ASSOCIATION OF TURKEY

2000' li Yıllara Doğru
Türkiye'nin Önde Gelen
Sorunlarına Yaklaşımlar :

33 - DIŞ POLİTİKA

Hazırlayan :
Yrd. Doç. Dr. Mustafa AYDIN

TÜRKİYE GENÇ İŞADAMLARI DERNEĞİ
YOUNG BUSINESSMEN ASSOCIATION OF TURKEY

2000'li Yıllara Doğru
Türkiye'nin Önde Gelen
Sorunlarına Yaklaşımlar

33 - DIŞ POLİTİKA

MART 1998

TÜGİAD,
Avrupa Genç İşadamları
Dernekleri Konfederasyonu Üyesidir.

TÜGİAD,
is a Member of European
Confederation of Young Entrepreneurs.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

I. BÖLÜM: Türk Dış Politikasının Geleneksel Yapı Taşları	7
1.1. İmparatorluk Mirası	7
1.2. Coğrafi Gerçeklikler	10
1.3. Kemalizm ve Dış Politika	12
1.4. Değerlendirme	15
II. BÖLÜM: Türk Dış Politikasının Dönemsel Etkileşimleri	19
2.1. Soğuk Savaş Kuşatmasında Dış Politika (1945-1960)	20
2.1.1. Dış Tehdit: Sovyetler Birliği	20
2.1.2. İç Siyasi Dinamikler ve Dış Yardım	21
2.1.3. Batı Bağımlılığı'nın Dış Politikadaki Yansımaları	22
2.2. İki İhtilal Arası Dönemde Türk Dış Politikası	23
2.2.1. Yumuşama ve Türkiye (1960-1970)	23
2.2.2. Çoğulcu Demokrasinin Etkileri	24
2.2.3. Dış Politika'da Değişimin Anahtarı: Kıbrıs	25
2.2.4. 1974 Kıbrıs Müdahalesi ve Türk Dış Politikası	29
2.2.5. Ekonomik Faktörler	30
2.3. Değerlendirme: 12 Eylül'e Doğru Dolu Dizgin	31
III. BÖLÜM: Türkiye'de Değişim ve Dış Politika	33
3.1. Askeri Müdahale ve Türkiye'nin Batı Bağlantısı	33
3.1.1. İlk Günler, İlk Tepkiler	34
3.1.2. İnsan Hakları, Demokrasi ve Avrupa'yla İlişkiler	35
Türkiye'deki Siyasi Rejimin Doğası	36
Yönetim Felsefesinin Etkileri	36

Dış Algılamalar ve Karşılıklı Etkileşim.....	36
3.1.3. Uluslararası Sistemdeki Değişim ve Türkiye'nin Güvenlik Algılamaları	39
3.2. Ekonomik Değişim ve Dış Politika	41
3.3. Sınırlı Demokrasi'de Dış Politika	47
3.3.1. 1983'den 1991'e İç Siyasi Gelişmeler	47
3.3.2. Parlamento ve Dış Politika	48
3.3.3. Kamuoyu	49
3.3.4. Değerlendirme: Siyasi Yapının Dış Politikaya Etkisi	50
3.4. Dış Politika Değişim Sürecinde İslam	52
3.5. Dış Politika'da Turgut Özal Faktörü	56
3.5.1. Önce Ekonomi Prensibi	57
3.5.2. Pragmatizm ve Şahsi Bağlantılar	58
3.5.3. Maceraperest mi, Vizyon Sahibi mi?	59
IV. BÖLÜM: Dünya'da Değişim ve Türk Dış Politikası	61
4.1. Soğuk Savaş'ın Sonu ve Küresel Değişim	61
4.2. Yeni Dünya Düzeni'nde Türkiye	62
4.3. Körfez Savaşı ve Türkiye	62
4.4. Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkaslar Politikası	68
4.5. Değerlendirme	74
GENEL DEĞERLENDİRME	77
KAYNAKÇA	87

GİRİŞ

Türkiye Yirminci Yüzyıl'ın büyük güçlerinden birisi değildir. Buna karşılık, jeopolitik konumu dünya politikasında ağırlıklı bir rol oynamasına olanak vermiştir. Türkiye sadece Boğazların anahtarını elinde tutmakla kalmayıp, aynı zamanda Balkanlar'dan Orta Doğu'ya ve Kafkaslar'dan Pers Körfez'ine uzanan yolların kesişim noktasında da bulunmaktadır. Avrupa Birliği'nin ortak üyesi olmasının yanısıra halen yaşamını devam ettiren en büyük askeri ittifakın da üyesidir. Bu politik bağlaşımları ve stratejik konumu Türkiye'ye orta büyüklükteki diğer güçlerle karşılaştırılmayacak bir önem sağlamaktadır. O kadar ki, bu temellerden hareket eden Türkiye bulunduğu bölgede lider devlet konumunu hedeflemektedir. Bu nedenle, Türk dış politikasının doğru ve gerçekçi değerlendirilmesi sadece Türkiye'nin geleceği değil, fakat bölgesel ve global politikalar açısından da vazgeçilmez bir önceliktir.

Buna karşılık, Türk dış politikasının gördüğü ilginin ve konusu olduğu akademik çalışmaların sayısının kendisine uluslararası alanda atfedilen öneme uygun olduğu söylenemez. Avrupa, Orta Doğu ve eski Sovyetler Birliği'nin kesiştiği noktadaki stratejik önemi göz önüne alındığında bu şaşırtıcı gelebilir. Fakat, özellikle bu nedenden ötürü Türkiye'yi belirli bir araştırma kategorisine oturtmak mümkün olmamaktadır. Öyleki, Türkiye sadece belirli bir coğrafi kategoriye uymadığı gibi, herhangi bir kültürel, siyasi veya ekonomik gruba da tam anlamıyla oturtulamaz. Topraklarımızın % 97'si Asya'da iken ilerici elitlerimiz Türkiye'yi Avrupa'nın bir parçası olarak görmek isterler. Nüfusumuzun % 98'i Müslüman, fakat Türkiye kendi seçimiyle laik bir ülke ve dini gelişimide yıllar boyunca nüfusunun çoğunluğu müslüman olan diğer ülkelerden farklı bir yol izlemiştir. Kültürel olarak, ülkenin ve nüfusun ezici bir çoğunluğu genel anlamda Orta Doğu kültürünün ortak özelliklerini gösteriyor, fakat Türkiye büyük bir ısrarcılıkla Avrupa'nın kültürel faaliyetlerine katılıyor. Aynı şekilde, bir taraftan liberal bir ekonomik sisteme sahip olduğumuzu iddia ediyoruz, öte yandan planlı ekonominin kalıntıları ve alışkanlıkları ülkede hala hissediliyor, hatta sistem değişiminde Türkiye eski Komünist devletlerin çoğunun gerisinde kalıyor.

Bütün bu ikilemlerin ortaya koyduğu çatışan gerçeklikler Türkiye'nin içinde ve dışında ülkenin yeri, dünyada oynaması gereken rol, takip etmesi gereken politikalar ve benzeri

konularda derin görüş ayrılıklarına ve belkide daha önemlisi belirsizliklere yol açmaktadır. Bu belirsizlikler sadece yüzeysel görünümde ortaya çıkmıyor, aynı zamanda Türk halkının yerleşmiş kanaatlerinde de görülüyor. Yirminci yüzyıl'ın başlarında önce Osmanlı entellektüelleri arasında, daha sonra da ilk Cumhuriyet parlamentosunda görülen “doğu ülküsü-batı ülküsü” arasındaki tarihsel çatışma, yetmişbeş yıllık bir laik, parlamenter cumhuriyet denemesinden sonra dahi her zamanki canlılığını koruyor. Nasıl bunca yıllık deneme devleti kısmen laikleştirmiş, fakat toplumu seküler yapamamışsa ve nasıl çeşitli etnik özellikleri homojen devlet içinde bastırmış, fakat homojen toplum içinde yok edememişse, aynı şekilde neredeyse ikiyüz yıllık “Batılaşma” tecrübemiz de geniş halk tabakalarındaki doğu-ülküsü'nü yok edememiştir. Dolayısıyla, bir yandan Türkiye'nin Avrupa'nın bir parçası olduğu kanaati 1987'de Avrupa Topluluğu tam üyeliğine müracaatıyla tatbikata geçirilir ve 1996 başında yürürlüğe giren Gümrük Birliği ile perçinlenirken, diğer taraftan ülke içinde Avrupa ile olan ilişkilerin azaltılması ve bir İslam Ortak Pazarı'nın kurulması yolundaki çağrılar da duyulabilmektedir.

Bu karmaşık kimlik ve kararsızlık duygusu ile ülkenin ikili yapısı tabiatıyla sadece bireylerin ifadelerinde kendilerini bulmuyor, aynı zamanda Türkiye'nin sivil hükümetler ve askeri rejimler arasında gidip gelen ve ülkenin dış ilişkilerinde de önemli olumsuzluklara neden olan siyasi yapısına da yansıyor. Buna çerçevede, Türkiye'nin içinde bulunduğu modernleşme sürecinde “modernleşmiş” ya da “Batılılaşmış” askeri-sivil elitlerin ittifakı ile kır-kökenli politikacılar ve onların kent-soylu elitler için pek de “modern” olmayan görünüş ve davranışları arasındaki politik güç mücadelesi Türkiye'de çok partili hayata geçişten beri demokraside yaşanan dalgalanmaların belki de en önemli unsurunu oluşturuyor. Benzer şekilde, 1980 askeri müdahalesinden hemen önce Türkiye'yi neredeyse bölünmeye sürükleyen iç çatışmalar da bir anlamda Türk kimliğindeki bu karmaşıklığı yansıtmaktaydı. Bu dönemde herhangi bir grubun ya da idealin karar-verme mekanizmasını etkili bir şekilde ele geçirmedeki başarısızlıkları iç politikanın yanısıra dış politikayı da belirsizlik ve kararsızlıkların derinliklerine itmişti. Bu ortamda gerçekleşen 12 Eylül müdahalesi ise Türkiye'nin sosyo-politik hayatının yanısıra dış politikasının da bundan böyle Türk ordusunun kendine has *milli misyonu* tarafından belirleneceği anlamına geliyordu.

1983'den sonra ise askeri elitler ve onların sivil müttetikleri ile kır-kökenli politikacılar arasındaki güç mücadelesi hepimizin gözlerinin önünde cereyan etti; Türk dış

politikasındaki en önemli yansımalarından biri de Körfez Savaşı sırasında Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile onun karşısında yer alan askeri, siyasi ve bürokratik elitler arasındaki çekişmede görüldü. Bu çatışma, sadece Özal ile “diğerleri” arasındaki bir güç mücadelesi değildi, aynı zamanda ülkenin geleceğine yön vermek isteyen, ancak birbiriyle çelişen iki dünya görüşünün mücadelesiydi. Bu görüşler bir tarafta gelenekselci, Kemalist, devletçi, çekingen, temkinli, Atatürk Cumhuriyetçisi, v.b., diğer tarafta da liberal, tutucu, Türk-İslam sentezcisi, maceracı, hayalperest, İkinci Cumhuriyetçi, v.b. gibi çoğu zaman kendi içlerinde bile çelişkili olan pek çok tanımla yaftalanabilir. Fakat, burada çok açık olan bir şey var: Körfez Savaşı bize eğer başka hiç birşey öğretmediyse bile, açıkça Türkiye’de aydınlar, politikacılar, yönetici sınıf ve halk arasında ülkenin geleceğini ilgilendiren önemli konularda, ki bunlara dış politika da dahildir, bir oyuşma olmaması bir yana, derin ayrılıkların mevcudiyetini gösterdi. Bu bağlamda, Türkler arasında ülkenin çeşitli konulardaki iç ve dış politikaları hakkında şüphe ve çatışma varken, yabancıların da benzer şekilde Türkiye’nin amaç ve hedefleri hakkında şüpheye düşmelerine şaşmamak gerekir. Türkiye’ye dışardan bakıldığında, özellikle 1970’lerden bu yana hem iç hem de uluslararası alanlarda İslamiyet’e artan oranda yaklaştığı ve bu olgunun Batılı uzman, devlet adamı ve medya temsilcileri tarafından giderek daha fazla algılandığı görülür. Yine bu kişilerin “eğer Türkiye olduğundan daha dengesiz -veya daha az Batı yanlısı- bir ülke olsaydı, Avrupa ve Orta Doğu’nun son 40 yıllık tarihi çok daha değişik bir şekilde oluşurdu” fikrinden hareketle Türkiye’nin Batı-yanlısı laik dış politikasındaki olası bir değişimin Batı’nın güvenlik çıkarları açısından önemli sonuçları olabileceği konusunda hemfikir oldukları, fakat aynı zamanda Türkiye’nin iç ve dış politikalarında 1970’lerden bu yana meydana gelmiş ve halen de yaşamakta olduğu değişikliklerin büyüklüğünü ve önemini kavrayamamış oldukları görülebilir.¹

Türkiye’nin İslam Konferansı fikrini kararlı bir şekilde reddettiği ve uluslararası arenada Batı’nın “güvenilir” -yani fazla soru sormayan- müttefiki olarak görüldüğü zamanlar artık çok geride kaldı. Bugün için açık olan Türkiye’nin Batı’ya olan güvenin özellikle 1970’ler boyunca eridiği ve aynı dönemde bu ülkenin Batı’nın “inançlı” müttefiki olduğu kanısımında önemli ölçüde sarsılmış olduğudur. Bugün hemen herkesin üzerinde anlaşma halinde olduğu gözlem, Türkiye’nin sınırlarını aşan etkileriyle 1974 Kıbrıs müdahalesi ve onu takip eden krizin orta ve uzun vadede Türk dış politikasını temellerinden etkileyecek zincirleme

¹ D. Barchard, “Turkey and Europe”, *Turkish Review Quarterly Digest*, Cilt 3 (17), 1989, s. 6.

değişimlerin başlangıcı olduğudur. Bu kriz ve sonrasında, Türkiye'nin Batılı dostları hakkındaki şüpheleri ve hayal kırıklıkları, Türkiye'ye uygulanan ambargo ve takip eden uluslararası forumlardaki yalnızlık, Türkiye'yi "güvenilir" yeni dostlar aramaya itmiştir. Bu arayışta belirgin hedefler kültürel ve dini açılardan yakın İslam ülkeleri ile coğrafi olarak yakın, fakat ideolojik nedenlerden o zamana kadar ihmal edilmiş olan Komünist ülkelerdi. Bunun sonucu olarak Türkiye'nin İslam ülkeleri ve Komünist blokla olan ilişkilerini artırma çabaları (ki bunlar daha 1960'ların ortalarında bir diğer Kıbrıs krizinden sonra gelen Johnson mektubunun yarattığı hayal kırıklığı ortamında başlamışlardı) hızlandı, ama bu çabalar genel beklentinin aksine beraberinde ne Türkiye'nin genel yönelimlerinde ne de dış politika düzeninde ani bir değişikliğe yol açmadı. Nitekim, bir taraftan Türk dış politikasında o sıralar sözü çok edilen ve arzulanan dinamizm ile aktifliğin gelmesi bir başka bahara kalırken, öte yandan Türkiye üzerinde aniden yoğunlaşan uluslararası ilgi de aynı hızla dağıldı.

Bu gelişmelerden sonra Türkiye'ye yönelik uluslararası ilginin, bloklararası yumuşamanın da etkisiyle, 1970'lerin ikinci yarısında azaldığını görüyoruz. Fakat, Türkiye öneminin uluslararası arenada tekrar vurgulanması için uzun bir süre beklemek zorunda kalmadı. 1979 yılı Orta Doğu'da Batı çıkarlarına karşı gözlemlenen ani tehditle birlikte uluslararası ilginin yeniden Türkiye üzerinde odaklandığı yıl oldu. Afganistan'ın Sovyetler Birliği tarafından işgali, İran devrimi, bu ülkedeki Amerikan üslerinin hemen kapatılması ve bütün bunların ötesinde bölgedeki İslamcı dirilmenin gücünün anlaşılmasından sonra Batı'nın, İsrail dışında, bölgede kalan tek müttefiki olarak Türkiye'nin "kaybedilmesinin" bölgedeki çıkarlarına önemli bir darbe vuracağı açıktı.

Tam bu sırada meydana gelen 12 Eylül darbesi ve takip eden dönemde ülkedeki İslamcı grupların giderek artan faaliyetlerine paralel olarak Türkiye ile diğer Müslüman ülkeler arasındaki ilişkilerde görülen yakınlaşma Türkiye'nin Batı ittifakı içindeki geleceğine yönelik Batı'da zaten var olan kuşku ve spekülasyonları daha da artırdı. Bu arada, Türkiye'nin 12 Eylül'den sonra Batı, özellikle de Avrupa, ile olan ilişkilerinin zor bir dönemden geçiyor olması da kaçınılmaz olarak Türkiye'nin geleceğiyle ilgili soru, sıkıntı ve endişelere katkıda bulundu. Bu çerçevede, bölgede peşpeşe ortaya çıkan İran-İrak savaşı, su sorunu, Kürt meselesi, İslamcı akımların güçlenip yayılması gibi bölge-merkezli sorunlar, bir taraftan Türkiye'yi 1980'lerde daha sıkı bir şekilde Orta Doğu meselelerinin içine çekerken, öte yandan hem uluslararası alanda Türkiye'ye olan ilgiyi hem de Türkiye

hakkındaki soruları artırdı. Aynı şekilde, 1989-91 sürecinde Sovyetler Birliği'nin dağılması da bir taraftan bölgeye olan uluslararası ilgiyi artırırken, öte yandan daha fazla cevaplanmamış soruyu da beraberinde getirdi: Türkiye'nin eski Sovyetler Birliği'nden ayrılan "Türki" cumhuriyetlere yönelik herhangi bir "büyük planı" olabilir miydi?²

Eğer Türkiye hakkında yakın zamanda çıkan literatüre ve polemiklere bakılacak olursa, Türk dış politikasında son zamanlarda Türk devlet adamları veya Türkiye uzmanlarının tatminkar bir açıklama getiremedikleri bazı gelişmelerin ortaya çıktığı konusunda neredeyse herkesin hemfikir olduğu görülür. Fakat, bu gelişmelerin Türkiye'yi nereye götüreceği konusunda herkesin kabul edebileceği bir anlaşmanın olmadığı da açıktır.³

Türkiye'nin geleceği ve amaçları konusunda sıklıkla çelişen görüşlerle karşılaşmasının ardında Türk dış politikasının temellerini ve değişik yönlerini derinlemesine inceleyen çalışmaların azlığı yatmaktadır. Yüzleşilmesi gereken gerçek dili, dini, kültürü ve Osmanlı geçmişi ile **Batı**'dan; cumhuriyetçi, laik tarihi ve kendi siyasi tercihi ile de **Doğu**'dan tecrit olan/edilmiş olan Türkiye, bu nedenlerle genelde uluslararası ilişkiler akademisyenleri arasında büyük ilgi görmeyen kendine has bir ülke konumundadır. Az sayıdaki Türkiye uzmanının ortaya koyduğu çoğu zaman dar kapsamlı ve sıklıkla yanlışlarla dolu çeşitli Türk dış politikası analizlerininse Türkiye'nin hızla değişen karakteri nedeniyle kısa sürede geçerliliklerini yitirdikleri rahatlıkla görülebilir. Bütün bu olgular dikkate alındığında, çağdaş Türk dış politikası hakkında güncel çalışmalara duyulan acil ihtiyaç ortadadır. Bu ihtiyaçtan hareketle, bu çalışmanın amacı 21. yüzyılın eşliğinde Cumhuriyetin ilanının 75. yıldönümünü kutlamaya hazırlanan Türkiye'nin dış politikasının genel bir değerlendirmesini yaparak; temellerini araştırmak, değişen yönelimlerini tespit etmek ve önümüzdeki yıllara yönelik olarak Türkiye'nin önündeki alternatifler ve tehlikeler hakkında öngörüde bulunmaktır.

² Bu tür sorular M. Aydın, "Turkey and Central Asia: Challenges of Change", *Central Asian Survey*, Cilt 15 (2), 1996, ss. 157-177'de ele alınıyor.

³ Türkiye'nin dış ilişkilerinde nereye gittiğine dair farklı görüşler için bkz. K. Mackenzie, "Turkey Racked by March of Islam", *Observer*, 18 Ocak 1987; W. Weiker, "Turkey, the Middle East and Islam", *Middle East Review*, Cilt 17 (3), 1985; D. Rustow, "Turkey's Liberal Revolution", *Middle East Review*, Cilt 17 (3), 1985; F. Ahmad, "Islamic Reassertation in Turkey", *Third World Quarterly*, Cilt 10 (2), 1988.

Bu çerçevede, birinci bölümde Türk dış politikasının oluşturulmasında uzun dönemli etkileri bulunan faktörler incelenerek bunların bugüne yansıyan yönleri vurgulanacaktır. Çalışmanın ikinci bölümü, Türkiye'nin dış politikasının Batı bağılılığı/bağımlılığı altında durağanlaştığı Soğuk Savaş yıllarını ele alarak, ulusal ve uluslararası değişimleri Türk dış politikasıyla ilintilendirecektir. Dış politikada değişim arzularının ilk defa ortaya çıktığı dönemi ele alan bu bölüm, aynı zamanda bu arzunun nedenleri ve 1980'e kadar geçirdiği değişimleri de izlemeye çalışacaktır. Üçüncü bölümde, 12 Eylül 1980 darbesi ve takip eden süreçte Türkiye'nin cumhuriyetin ilanından beri sosyo-ekonomik ve siyasi yapısında geçirdiği en radikal değişimleri içeren dönem ele alınarak özellikle Türkiye'nin iç devinimlerinin dış politikasına yansımalarına bakılacak, diğer bir ifadeyle iç politikasının "uluslararasılaşması" süreci irdelenecektir. Dördüncü bölümde, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte uluslararası sistemde meydana gelen değişimlerin Türkiye'nin uluslararası konumu ve dış politikasını nasıl etkiledikleri ele alınacaktır. Çalışmanın son kısmı, bugün gelinen noktada Türkiye'nin önündeki alternatifler, tehlikeler ve dış politika konusunda önümüzdeki yıllarda dikkat edilmesi gereken unsurlar konusunda değerlendirmelere yer verecektir.

